

ДИСКУСІЇ ПРО ПОЛІТИЧНИЙ СТАТУС УКРАЇНСЬКОЇ РСР ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПО-67 У МОНРЕАЛІ

У статті висвітлено окремі аспекти участі УРСР у Всесвітній виставці досягнень науки і культури 1967 р. у Монреалі (Канада). Проаналізовано причини відсутності українського павільйону, що спровокувало дискусію навколо реального політичного статусу республіки у складі СРСР. Розглянуто акції канадських українців, спрямовані на привернення уваги світової спільноти до порушення прав людини в УРСР, ув'язнення інакодумців та проведення політики русифікації.

Ключові слова: *Експо-67, УРСР, Квебек, права людини, федералізм, інформаційні акції.*

У новітній історії Канади особливе місце займає Всесвітня виставка досягнень науки і культури (Експо), яка тривала з 27 квітня до 29 жовтня 1967 р. у місті Монреаль (провінція Квебек)*. Це, принаймні, зумовлено двома обставинами: по-перше, виставка приурочувалася до 100-ліття Канадської федерації; по-друге, ця демонстрація науково-технологічних і мистецьких досягнень досі вважається однією з найуспішніших у ХХ ст. (62 країни-учасниці, понад 50 млн. відвідувачів)¹.

За час проведення Всесвітньої виставки, що відбувалася під гаслом «Людина і її світ» («*Man and His World*»), Монреаль відвідало багато відомих діячів культури, авторитетних політиків (Роберт Кеннеді, Ліндон Джонсон, Шарль де Голль) тощо². Не обійшлося й без міжнародних скандалів за їхньої участі. Скажімо, візит американського президента Л. Джонсона був охоплений демонстраціями з вимогами припинити війну у В'єтнамі, а президент Франції Ш. де Голль висловив побажання «французам Квебеку» самим вирішувати власні справи³. 24 липня 1967 р. свій виступ перед монреальцями Ш. де Голль завершив словами: «Хай живе Монреаль! Хай живе Квебек! Хай живе вільний Квебек! Хай живе

---

* Конкурентом Канади за право приймати Експо-67 певний час виступав СРСР, влада якого планувала приурочити цю подію до 50-ліття більшовицької революції. Однак Москва відкликала свою заявку, і 1962 р. Міжнародне бюро виставок задовольнило подання Канади. Ймовірними мотивами такого кроку радянської сторони були нестача фінансових ресурсів та неспроможність створити систему ефективною безпеки під час проведення такого грандіозного дійства (Див. можливі пояснення All about Expo 67 in Montreal Canada // <http://www.humanities360.com/index.php/all-about-expo-67-in-montreal-canada-4866> [23.12.2013]).

Французька Канада і хай живе Франція!»⁴. Прем'єр-міністр Канади Лестер Пірсон назвав заяву лідера Франції неприйнятною і такою, що заохочує до активних дій квебекських сепаратистів. В урядовому комюніке зазначалось: «Народ Канади — вільний народ. Кожна провінція Канади — вільна. Канадці не потребують, щоб їх визволяли»⁵.

На тлі цих привабливих для медіа подій дещо осторонь залишилися акції української громади Канади, спрямовані на привернення уваги світової спільноти до порушення прав людини в Українській РСР, ув'язнення інакодумців та місця України у федеративній системі СРСР. Поза сумнівом, Експо-67 з мільйонами відвідувачів розцінювалося канадськими українцями як чудова нагода зацентувати увагу на цих дражливих питаннях⁶. Власне, цьому і присвячена наша стаття, мета якої — проаналізувати українську репрезентацію на Експо-67 та дискусії навколо «суб'єктності» УРСР на міжнародній арені й дотримання прав людини згідно з основоположними документами ООН.

На превеликий жаль, порушені у статті проблеми не були предметом наукового вивчення, а *джерельною основою дослідження* є праці і спогади учасників тих подій (Даніель Джонсон, Павло Юзик, Роман Рахманний), періодичні видання («Гомін України», «Канадійський фермер», «Нові дні», «Ми і світ», «Радянська Україна», «Правда Украины», «Известия», «*Le Devoir*», «*La Presse*», «*Ottawa Citizen*», «*The Globe and Mail*», «*Quebec Chronicle-Telegraph*», «*Edmonton Journal*»).

Коли у списку держав, які зголосилися взяти участь у Всесвітній виставці в Монреалі, не виявилось УРСР, Конгрес українців Канади (КУК) звернувся до підготовчого комітету Експо з проханням повідомити, чи надсилалося запрошення Києву. Поширювалися чутки, буцімто федеральний уряд Канади не погодився на будівництво окремого українського павільйону на Експо-67⁷. Канадський сенатор українського походження Павло Юзик порушив питання, чому Україна і Білорусія, як члени ООН та Міжнародного виставкового бюро, не матимуть окремих павільйонів⁸. Та врешті з'ясувалося, що Україну таки запрошували, але її керівництво відповіло відмовою, мотивуючи це тим, що республіка презентуватиме власні досягнення у загальному павільйоні СРСР⁹. Принагідно відзначимо, що Канадою і США, крім загальнодержавних павільйонів, були представлені ще й павільйонами окремих провінцій/штатів¹⁰.

Для участі в Експо-67 ЦК КПУ затвердив делегацію у складі П.Т. Тронька (заступник Голови Ради Міністрів УРСР, голова), Г.І. Ващенко, Б.Є. Патона, В.А. Масола, В.П. Козаченка, В.М. Кавуна, Л.І. Жаботинського, М.Г. Вахули, І.А. Пересаденка, Н.О. Пулковської¹¹. Та оскільки УРСР не мала власного павільйону, то й на відкритті Всесвітньої

виставки 28 квітня 1967 р. не було офіційного представника з Києва. Участь в Експо вимагала державного візиту до Канади представника уряду УРСР, а на це Москва, логічно, ніяк не могла погодитися. Канадський публіцист українського походження Роман Рахманний (Олійник) писав: «... нам з вами болить, що: африканські країни виступають, як держави — може бідно, але гідно; а тим часом Україна свої таланти, всю економіку, весь людський персонал включила в російську великодержаву. Внаслідок цього Україна, як окреме національно-політичне поняття, не існує в широкому світі... А що зробив київський уряд? ... Зрівняв свою «державу» з міською громадою метропольного міста Монреаль»¹². Утім, без українського представництва на відкритті не обійшлося, бо участь в імпрезі взяв запрошений канадським урядом Президент КУК д-р Василь Кушнір¹³.

Описуючи підготовку радянської експозиції на Всесвітній виставці у Монреалі, Світлана Савицька у художньо-документальній повісті «Золотий обріз» дотепно зауважила: «Що їм показати? По-перше, так щоб носатверти, по-друге, щоб не видати стратегічних і комерційних таємниць. Залізна завіса прочинилася... Стратеги ідеологічних воєн і вчені-тактики планової та позапланової економіки продумали все до дрібниць»¹⁴.

При підготовці українських товарів для презентації на Експо були властиві для тієї епохи побажання: «Звернути особливу увагу міністерств і відомств УРСР на забезпечення ними високоякісного виготовлення, ідейно-художнього рівня, відповідного оформлення всіх експонатів»¹⁵. Так, у рамках підготовки до Всесвітньої виставки до Монреалю зі складів «Укркнигоекспорт» відправлено 25 тис. примірників різних видань (як творів класиків української літератури, так і відверто пропагандистських речей)¹⁶. Для безкоштовного розповсюдження серед відвідувачів Експо-67 до Канади завезено спецвипуски газет «Радянська Україна» (10 тис. примірників) і «Вісті з України» (3 тис.), журналів «Україна» (5 тис.) і «Мистецтво» (3 тис.). Спеціально підготовлено радіотелевізійні програми, науково-популярні та документальні фільми про УРСР¹⁷.

Під час Всесвітньої виставки радянська сторона викупляла цілі газетні шпальти канадських газет для пропаганди СРСР, який нерідко подавався виключно як «державна росія»¹⁸. А редактор «Нових днів» Петро Волиняк (Чечет) назвав радянський павільйон «прикладом російського шовіністичного нахабства», оскільки на виставці досягнень СРСР «всюди панує російська мова»¹⁹ (до слова, назва павільйону була промовистою — «Москва»). Газета «Гомін України» у своїй редакційній статті зазначила: «Москва скористалася з канадської гостинності, щоб продемонструвати на Експо свій колоніалізм», засудивши політику прем'єр-міністра Канади Лестера Пірсона за «ручкання з червоними московськими фашистами»²⁰.

Втім, дехто намагався знайти у «російськості» павільйону СРСР позитив, адже це мало «нарешті, відкрити очі нашим «прогресистам» у Канаді (прихильникам лівої ідеї — *Р.С.*) на голу, непідмальовану дійсність в Українській РСР»²¹.

У рамках радянського павільйону українські товари займали друге місце після експозиції РРФСР — понад 2 тис. експонатів. Зокрема, були представлені: модель найбільшого у світі літака АН-22 («Антей»), легковий автомобіль «Запорожець-966», телевізор «Електрон», медичні прилади, моделі вугільних комбайнів, продукція декоративно-прикладного мистецтва. Серед інших цікавих експонатів варто виділити діораму Донецького вугільного басейну, макет колгоспу імені ХХІІ з'їзду КПРС у селі Шляхова на Вінниччині, стенд Київського державного університету імені Т. Шевченка, діораму піонерського табору «Артек», макет села Моринці²².

Редактор журналу «Ми і світ» Микола Колянківський відзначав: «Наче б кепкуючи, організатори вимішали все, щоб і сліду не було з існування окремих культур. Як самітні острівці стоять на протилежних кінцях просторої будівлі: панорама Донецька, макет колгоспу з України з російською назвою місцевості, перша друкована книжка в Україні, репродукція мозаїки із Софійським собором поміж репродукцій пам'яток інших народів»²³. Як не парадоксально, але «перемішування» експонатів згадала і «Правда України», знайшовши цьому власне пояснення: «Правда, серед 10 тис. радянських експонатів нелегко відразу знайти експонати України: вони органічно вписуються в загальну картину індустріальної могутності, аграрного процвітання (у ці роки СРСР уже масово закупляв канадську пшеницю — *Р.С.*), наукового злету нашої батьківщини»²⁴.

За різними оцінками, експозиція СРСР, що відбувалася під гаслом «Все заради людини, все для блага людини»²⁵, зібрала найбільше відвідувачів — бл. 13 млн., випередивши Канаду, Францію і США. Не в останню чергу, Радянський Союз викликав зацікавлення, як щось екзотичне, як «країна таємниць»²⁶. 15 серпня 1967 р. на Всесвітній виставці відбувався День СРСР. На честь керівника урядової делегації — першого заступника Голови Ради Міністрів СРСР Дмитра Полянського — влаштовано бенкет. Прем'єр-міністр провінції Квебек, лідер партії Національний союз Даніель Джонсон, вітаючи радянську делегацію, високо оцінив радянський павільйон і підкреслив, що «населення Квебеку і до відкриття всесвітньої виставки виявляло інтерес до життя в СРСР, захоплювалось успіхами радянських людей»²⁷. Він, зокрема заявив, що Радянський Союз зумів «розв'язати» національну проблему і створити умови для «гармонійного співіснування кількох культурних спільнот у межах однієї країни»²⁸. Таким чином, на думку квебекського прем'єра, «конституційний

досвід» СРСР в національному питанні може бути «дуже корисним і стимулюючим для канадців». Окрім того, Д. Джонсон вдався до вихваляння конституції Радянського Союзу за те, що вона забезпечує широку міжнародну компетенцію республік, а Білорусь та Україна мають своє представництво в ООН²⁹.

Така заява, очевидно, була зроблена з метою засвідчити свої претензії щодо розширення провінційних повноважень і продемонструвати Оттаві, що навіть у такій тоталітарній країні, як СРСР, республіки мають «більші» права ніж провінції у демократичній Канаді. Ще 1965 р. Д. Джонсон у формі книги опублікував політичний маніфест під промовистою назвою «Рівноправ'я або незалежність» («*Égalité ou indépendance*»), чітко визначавши ту межу, до якої дійде Квебек, якщо Оттава не виконає вимог провінції з розширення її повноважень. Сам термін «рівноправ'я» означав рівність між двома націями — англо- та франко-канадською, а не десятима провінціями держави. Глава Національного союзу пропонував замінити федерацію з десяти провінцій на конфедерацію з двох націй-засновниць Канади³⁰. Власне, у цій книзі чи не вперше було згадано як приклад для наслідування радянську конституцію та міжнародну діяльність України³¹. До слова, квебекські політики на той час розглядали як взірць для наслідування не лише федеративну систему СРСР, але й апелювали до досвіду державної побудови Югославії³².

Варто звернути увагу, що Квебек з часу т.зв. «тихої революції», започаткованої у 1960 р. глибокими реформами у всіх сферах життєдіяльності, активно розбудовував власну — паралельну до федеральної — владну вертикаль. Квебекські уряди скористалися політичною нестабільністю у центральній владі, де з 1957 р. ніяк не могли сформувати уряд більшості, й вміло заповнювали владний вакуум. За першу половину 1960-х років створено шість нових провінційних міністерств, дев'ять консультативних рад, три регуляторні управління³³. А 12 квітня 1967 р. в уряді Д. Джонсона створено Міністерство міжурядових справ, що крім федерально-провінційних відносин, займалося і зовнішньою політикою провінції³⁴.

Очікувано, реакція на заяви Д. Джонсона була вкрай негативною, як серед представників української громади Канади, так і канадських політиків. Президент КУК 16 серпня 1967 р. вислав на ім'я прем'єр-міністра провінції телеграму протесту з проханням прокоментувати неоднозначні висловлювання. Не отримавши відповіді, 19 серпня КУК надіслав Д. Джонсону листа, у якому навів чимало аргументів на підтвердження квазісуверенітету УРСР та переваг Квебеку у демократичній системі Канади (вільні вибори, багатопартійність, свобода думки тощо). У листі було й емоційне порівняння: «Існує лише одна подібність між Квебеком і

Україною. Вони обоє програли битви; у висліді чого наступила зміна їхнього історичного бігу. Україна програла під Полтавою у 1709 р., а Французька Канада біля Квебеку 50 років пізніше (йдеться про поразку французького війська на рівнині Авраама 1759 р. і завоювання Канади англійцями — *Р.С.*)»³⁵.

Заяви Д. Джонсона стосовно статусу України у федеративній системі СРСР у багатьох викликали подив й іронію, їх розцінювали як «трагікомічні», «нефортунні», а самого прем'єра Квебеку називали «жертвою московської брехні і провокації», «необізнаним» з реальним становищем радянських республік і їх повноваженнями³⁶. Природно, виникали запитання: Чому країна, яка є членом ООН і Виставкового бюро, не має окремого павільйону на Експо, а Квебек, звичайна канадська провінція, має? Член Президії КУК, журналіст Михайло Сосновський відзначив: «Ці політичні альянзи Джонсона можна різно інтерпретувати, але все-таки, із звичайної поваги до канадців французького походження, чи квебекців, ми б ніяк не бажали їм тих прав, що їх має насправді Україна чи Білорусь. Аж так зла ми їм таки не бажаємо»³⁷.

Вихвалання Д. Джонсоном радянської конституції, так само як ідея перетворення Канади на державу «двох націй», викликали обурення у колишнього канадського прем'єр-міністра, консерватора Джона Діфенбейкера³⁸. Депутат Палати громад від Західного Квебеку, чільний ліберал Жан Маршан у відповідь на заяву керівника квебекського уряду звернув увагу на те, що: по-перше, Квебек сам винен, що в Канаді немає «конфедерації по-російськи» («*confédération à la russe*»), а по-друге, Україна і Білорусь ніколи не займали осібну від Москви позицію на міжнародній арені, як це робить Квебек³⁹. Включення УРСР та БРСР до складу ООН, поза всяким сумнівом, було лише наміром Й. Сталіна досягти кількісної переваги над країнами Заходу в структурі організації⁴⁰.

Про реальне становище УРСР та порушення прав людини мали засвідчити інформативні акції канадських українців. Із самого початку Всесвітньої виставки її адміністрація звернулася до Міської управи Монреалю з проханням заборонити демонстрації, зібрання і промови, не включені до програми. Та антирадянських виступів і символічних акцій, спрямованих на привернення уваги світової спільноти до порушення прав людини і народів, уникнути не вдалось. Скажімо, 6 травня хтось фарбою замалював герб СРСР перед радянським павільйоном. Поліція заарештувала канадського естонця — колишнього в'язня радянського концтабору, котрий, як з'ясувалося згодом, у такий спосіб протестував проти «більшовицького терору»⁴¹. 22 липня члени Спілки української молоді (СУМ) зняли червоний прапор зі щогли перед радянським павільйоном, а 29 липня організували антикомуністичний виступ всередині павільйону, за що їх затримала поліція⁴².

Канадські українці проводили активну інформаційно-пропагандистську роботу — роздавали листівки англійською та французькою мовами із закликами звільнити українських інтелектуалів, припинити русифікацію. У павільйонах франкомовних країн розповсюджувався нарис про «Україну — великого неprisутнього на Експо-67». Резонансною і дотепною виявилася акція з підміною звернення голови Верховної Ради СРСР М. Підгорного «До відвідувачів радянського павільйону» (англійською і французькою мовами). Невідомі особи протягом декількох днів планомірно збирали радянські буклети і за деякий час стали повертати їх назад, але вже із додрукованим «додатковим» зверненням на п'ятій сторінці, буцімто особисто від голови Верховної Ради. Допоки відповідальні працівники павільйону довідалися про цю витівку, чимало відвідувачів (до кількох тисяч осіб) встигли прихопити із собою «правлений» буклет. У цьому, за словами однієї канадської газети, «дивному зверненні»⁴³, йшлося: «Дорогі відвідувачі! Як ви цього певно сподівалися, ми спочатку планували збудувати декілька радянських павільйонів, серед яких російський, балтійський, український і грузинський. Я передусім, як українець, був особливо зацікавлений у тому, щоб улаштувати павільйон Української РСР, суверенного члена Радянського Союзу і зі своїми понад 40 мільйонами населення, другого щодо значення народу СРСР. Та, на жаль, під натиском моїх російських колег у Центральному Комітеті Комуністичної Партії, цей план був відкинутий. У своїх упертих шовіністичних заходах щодо асиміляції і русифікації всіх неросійських народів Радянського Союзу, російські товариші придушують навіть найменші вияви національних прагнень інших народів. Я міг би також згадати, що зовсім недавно (1965–1966) в Україні відбулися арешти і процеси українських інтелектуалів, єдиним злочином яких була вимога реалізувати статті конституції Української РСР та повернути рівні права українській культурі і народові. Тож не треба дивуватися, чому немає українського чи іншого неросійського павільйону. Усе ж надіюся, що вам сподобаються відвідини загального радянського павільйону, і я радий вас вітати. М. Підгорний, голова Верховної Ради СРСР»⁴⁴.

Щоби заповнити прогалину, пов'язану з відсутністю окремого українського павільйону і популяризувати Україну на Всесвітній виставці, українські жіночі організації Канади на початку 1967 р. створили спеціальний комітет для підготовки проведення «Українського тижня». Його очолила представниця організації «Доньки України» Галина Мельник⁴⁵. Керівники радянського павільйону виступали проти проведення подібних заходів, оскільки вони були ними не контрольовані⁴⁶.

«Український тиждень» відбувався протягом 24–29 липня 1967 р. у т.зв. Павільйоні гостинності. На програмці заходу було зображення три-

зуба, а при вході у павільйон майорів синьо-жовтий прапор. Протягом цього «Українського тижня» канадські українці, за підтримки американців українського походження, влаштували різні мистецькі виступи та імпрези. Зокрема, відбулася виставка відомого канадського художника українського походження Вільяма (Василя) Курилика, концерт піаністки Люби Жук та співачки Міри Вербицької. Крім того, проведено показ українського одягу, виставку української книги, майстер-клас з писання писанок і т.п.⁴⁷ У неділю 30 липня на Експо відбувся День української молоді.

У вівторок 22 серпня 1967 р. на Всесвітній виставці відзначався «День України» (УРСР) як «республіки могутньої індустрії» (цитата Володимира Щербицького)⁴⁸. Цей день декілька разів переносився (16 липня, 29 липня)⁴⁹. Можемо припустити, — з метою розвести у датах з «Українським тижнем» аби применшити ефект від «українських днів». За два дні перед тим — 20 серпня — в радянському павільйоні делегація УРСР зустрілася з представниками преси (понад 600 журналістів). Українські делегати воліли уникати відповідей на гострі запитання, розповідаючи про медичні, спортивні і наукові досягнення. У своєму звіті про участь делегації УРСР у Всесвітній виставці в Монреалі її керівник П. Тронько перелічив ці «незручні питання»: «Чому Україна не підтримує дипломатичних відносин з іншими країнами і не має там своїх представництв?», «Чи є школи з українською мовою навчання за межами республіки?», «Чому в російському павільйоні не видно експонатів союзних республік, чому ці республіки не мають своїх окремих розділів, а Україна свого павільйону?», «Чому проводяться арешти українських письменників?», «Чому немає пам'ятника в Бабиному Яру?», «Чи будуть реабілітовані всі ті, хто постраждав у період культу особи?», «Як відомо, прем'єр-міністр провінції Квебек дуже схвально відізвався про Конституцію СРСР, яка надає великі права союзним республікам, а що ви думаєте в зв'язку з цим про канадську конституцію?»⁵⁰.

Преса відзначала, що українській делегації було нелегко триматися позиції, «нав'язаної Москвою»⁵¹. Відповіді П. Тронька, на думку Р. Рахманного, були гідними, бо він казав, що знав. Протилежну оцінку отримав секретар Спілки письменників України Василь Козаченко, який показав себе «типовим чиновником нової Великої Росії». Він твердив, що жодного письменника в Україні не арештовано, а якщо когось заарештовано, то правильно, бо держава «має право оборонятися». «Такої негідної відповіді з уст українця про арештованих братів і сестер, — писав Р. Рахманний, — мабуть, ніхто з присутніх досі не чув і не швидко почує у своєму житті»⁵².

Існували побоювання, що «День України» може закінчитися політичними маніфестаціями і провокаціями. Тому канадська поліція посилила

охорону (додатково 50 полісменів, декілька автомобілів для затриманих), обмежила вхід на ранішні церемонії. Журналіст франкомовної канадської газети «Девуар» саркастично відзначив, що «не вистачало лише колючого дроту, щоби створити атмосферу справжнього концентраційного табору»⁵³. Втім, всі ці побоювання видалися аж надто перебільшеними. Петро Волиняк пояснював це таким чином: «Робите пропаганду українському народові, то чому маємо вам заважати?... Це була винятково, думаю, що перша в історії, всесвітня пропаганда за Україну і її народ. Байдуже, що щось там говорилося про комунізм, «про єдину братню сім'ю вільних народів»⁵⁴.

Стосовно «Дня України» виникла дискусія — розглядати його як «національний» чи «спеціальний» день? До першого тлумачення схилилися радянські періодичні видання, до другого — діаспорні. Останні аргументували свою позицію таким чином: керівника делегації СРСР Д. Полянського вітали гарматними пострілами, а керівника делегації УРСР П. Тронька — ні; першого зустрічали вояки регулярної канадської армії, а другого — лише квебекські вояки в одязі XVIII ст. (використовувалися у пошануванні американських штатів і канадських провінцій); прапор СРСР підіймали під звуки гімну, а прапор УРСР — ні і т.п.⁵⁵

Та навіть, незважаючи на це, керівництво Експо-67 виявляло високі почесті українській стороні, влаштувавши урочисту церемонію на Площі Націй. Українську делегацію прийняв мер Монреаля Жан Драпо, а в місцевому театрі «Пелетьє» відбулася неофіційна зустріч керівника делегації УРСР П. Тронька з прем'єр-міністром Канади Л. Пірсоном⁵⁶. За різними оцінками, відвідувачів на «Дні України» було більше, ніж на національних днях окремих європейських країн (навіть попри ранкову негоду). Виступи українських колективів, передусім хору ім. Г. Верьовки, отримали схвальні відгуки⁵⁷, проте лунали закиди у недостатній репрезентації українського образотворчого мистецтва⁵⁸. До слова, реакція на виступи українських артистів у Канаді за час проведення Експо різнилася: від критики музичного експерта Вільяма Литлера «української вокальної кукурудзи» до захопливих оцінок «солістів-зірок»⁵⁹. Водночас, для багатьох канадців українського походження було незрозуміло, навіщо українські артисти співали окремі російські пісні (наприклад, «Соловей» у виконанні Є. Мірошниченко, «Стенька Разін» — Юрія Гуляєва тощо)⁶⁰.

Годі обійти увагою і того факту, що московська газета «Известия» присвятила «Дню України» на Експо-67 лише три короткі речення, серед яких згадано про «успіхи українського народу за 50 років радянської влади»⁶¹. Більш красномовною була «Правда Украины», однак у репортажі кореспондента О. Куріна не обійшлося без великого портрета В. Леніна⁶². «Правда України» не залишила осторонь окремих (так би

мовити, прийнятних) записів у книзі відгуків, де «багато-хто пише, що хотів би поїхати в Україну і подивитися, як працюють на Донбасі»⁶³. Скільки було менш схвальних відгуків про радянську дійсність, можна лише здогадуватися.

Отже, на Всесвітній виставці досягнень науки і культури у Монреалі 1967 р. українській громаді Канади, вдалося привернути увагу світової спільноти до проблем суб'єктності Української РСР у федеративній структурі СРСР та русифікації. Дискусії щодо цих питань у канадському політикумі мимоволі відбувалися через порівняння становища Квебеку у складі Канадської федерації і боротьби франкомовного населення за розширення своїх прав і свобод. Безпосереднім наслідком цього обговорення стало більше зацікавлення канадськими політиками реальним станом дотримання прав людини в Українській РСР.

---

¹ Expo 67: Montreal Welcomes the World // Режим доступу: <http://www.cbc.ca/archives/categories/society/celebrations/expo-67-montreal-welcomes-the-world/topic---expo-67-montreal-welcomes-the-world.html> [30.01.2014].

² Expo-67. Man and His World // <http://www.webcitation.org/67DePfhDt> [30.01.2014].

³ *De Gaulle Ch.* Allocution prononcée a l'université de Montréal / Charles De Gaulle // Discours et messages. — Т. 5. — Vers le terme — jan. 1966 — avr. 1969. — Paris, 1970. — P. 194.

⁴ *De Gaulle Ch.* Allocution prononcée au balcon de L'Hotel de ville de Montréal / Charles De Gaulle // Discours et messages. — Т. 5... — P. 192.

⁵ К перебуванню де Голля в Канаде // Атлас. Еженедельный вестник иностранной информации ТАСС. — Москва. — 1967. — № 31. — С. 5.

⁶ *Зінкевич О.* Боротьба з большевизмом в Західньому світі / Осип Зінкевич // Початок великого процесу. Україна сьогодні і її вигляди на майбутнє (Матеріяли конференції ІСНО в час СКВУ). — Чикаго: Накладом «Самостійної України», 1968. — С. 91.

⁷ *Рахманний Р.* Україна атомного віку. Есеї і статті, 1945–1986. — Том 1 / Роман Рахманний. — Торонто: Видавництво «Гомін України», 1987. — С. 393.

⁸ *Yuzyk P.* Canada and the Ukrainian Struggle for Freedom // Yuzyk P. For a Better Canada: A Collection of Selected Speeches Delivered in the Senate of Canada and at Conferences in Various Centres across Canada / Paul Yuzyk. — Toronto: Ukrainian National Assembly, 1973. — P. 226.

⁹ *Волиняк П.* Українські дні на Експо-67 / Петро Волиняк // Нові дні. Універсальний ілюстрований місячник. — Торонто, 1967. — Жовтень. — Ч. 213. — С. 19.

¹⁰ Expo 67: Montreal Welcomes the World // Режим доступу: <http://www.cbc.ca/archives/categories/society/celebrations/expo-67-montreal-welcomes-the-world/topic---expo-67-montreal-welcomes-the-world.html> [30.01.2014].

¹¹ Із звіту керівника делегації УРСР на «ЕКСПО-67», заступника Голови Ради Міністрів України П.Т. Тронька ЦК КПУ про її участь в організації і проведенні

Всесвітньої виставки у Монреалі // На скрижальях історії: З історії взаємозв'язків урядових структур і громадських кіл України з українсько-канадською громадою в другій половині 1940–1980-ті роки. Зб. док. та матеріалів. Кн. 1. / Редкол. П.Т. Тронько (голова) та ін. — Київ: Інститут історії України НАН України, 2003. — С. 329.

¹² Рахманний Р. Україна атомного віку... — С. 399–400.

¹³ Гомін України. — Торонто. 1967. — 6 травня.

¹⁴ Савицкая С. Золотой обрез (художественно-документальная повесть) / Светлана Савицкая // Режим доступу: <http://wemontreal.com/новости/светлана-савицкая-золотой-обрез-худо-3/> [15.12.2013].

¹⁵ Постанова Організаційної комісії по підготовці Української РСР до участі у Всесвітній виставці 1967 року в Монреалі «Про заходи по виконанню постанови ЦК КП України від 4 березня 1967 р. “Про програму Дня Української РСР на Всесвітній виставці 1967 р. в Монреалі”» // На скрижальях історії: З історії взаємозв'язків урядових структур і громадських кіл України з українсько-канадською громадою в другій половині 1940–1980-ті роки. Зб. док. та матеріалів. Кн. 1. / Редкол. П.Т. Тронько (голова) та ін. — Київ: Інститут історії України НАН України, 2003. — С. 304.

¹⁶ Радянська Україна. — Київ. — 1967. — 28 січня.

¹⁷ Із звіту керівника делегації УРСР на «ЕКСПО-67», заступника Голови Ради Міністрів України П.Т. Тронька ЦК КПУ про її участь в організації і проведенні Всесвітньої виставки у Монреалі // На скрижальях історії: З історії взаємозв'язків урядових структур і громадських кіл України з українсько-канадською громадою в другій половині 1940–1980-ті роки. Зб. док. та матеріалів. Кн. 1. / Редкол. П.Т. Тронько (голова) та ін. — Київ: Інститут історії України НАН України, 2003. — С. 330–331.

¹⁸ Див. зокрема: *The Globe and Mail*. — Toronto. — 1967. — August, 12.

¹⁹ Вол (Волиняк) П. Редактори етнічної преси на ЕКСПО-67 / Петро Волиняк // Нові дні. Універсальний ілюстрований місячник. — Торонто. 1967. — Ч. 210–211. — Липень–серпень. — С. 26.

²⁰ Гомін України. — Торонто. — 1967. — 13 травня.

²¹ Івахнюк А. «Перекручення подвійного характеру» в СРСР / Антін Івахнюк // Сучасність. — Мюнхен. — 1968. — Лютий. — Ч. 2(59). — С. 97.

²² Із звіту керівника делегації УРСР на «ЕКСПО-67», заступника Голови Ради Міністрів України П.Т. Тронька ЦК КПУ про її участь в організації і проведенні Всесвітньої виставки у Монреалі // На скрижальях історії: З історії взаємозв'язків урядових структур і громадських кіл України з українсько-канадською громадою в другій половині 1940–1980-ті роки. Зб. док. та матеріалів. Кн. 1. / Редкол. П.Т. Тронько (голова) та ін. — Київ: Інститут історії України НАН України, 2003. — С. 330.

²³ М. К-ий. На світовій виставці в Монреалі / Микола Колянківський // Ми і світ. — Ніагара Фоллс. — 1967. — Ч. 138. — Травень–червень. — С. 40.

²⁴ Правда України. — Киев. — 1967. — 22 августа.

²⁵ Известия. — Москва. — 1967. — 17 августа.

²⁶ Верига В. Московський шовінізм на Експо-67 / Василь Верига // Верига В. Слово і чин. Вибрані статті, доповіді, розвідки, життєписи, 1946–1988 / Упорядник і автор передмови М. Литвин. — Львів, 2001. — С. 104.

²⁷ Известия. — Москва. — 1967. — 16 августа.

²⁸ Quebec Chronicle-Telegraph. — Quebec. — 1967. — August, 16.

- ²⁹ *Quebec Chronicle-Telegraph*. — Quebec. — 1967. — August, 16.
- ³⁰ Chapitre II. L'échec du fédéralisme // *Johnson D. Égalité ou indépendance*. — Paris: Les Éditions John Didier, 1968. — P. 49.
- ³¹ Chapitre I. Un pays, deux nations // *Johnson D. Égalité ou indépendance...* — P. 39.
- ³² *Kis T. Le fédéralisme soviétique. Ses particularités typologiques / Theofil Kis*. — Ottawa: Éditions de l'Université d'Ottawa, 1973. — P. 93.
- ³³ *McRoberts K. Quebec: Social and Political Crisis*. — Toronto: McClelland and Stewart, 1988. — P. 136.
- ³⁴ *Balthazar L. Québec's International Relations / Louis Balthazar // Québec: State and Society / Ed. by A.-G. Gagnon*. — Toronto: Broadview Press, 2004. — P. 465.
- ³⁵ *Гомін України*. — Торонто. — 1967. — 26 серпня.
- ³⁶ *Войценко О. Літопис українського життя в Канаді. Том 7. Доба завершених консолідаційних процесів і змагання за конституційне визнання (1960–1969) / Ольга Войценко*. — Едмонтон: КІУС, 1986. — С. 387.
- ³⁷ *Гомін України*. — Торонто. — 1967. — 26 серпня.
- ³⁸ *Le Devoir*. — Montréal. — 1967. — Août, 24.
- ³⁹ *Le Devoir*. — Montréal. 1967. — Août, 17.
- ⁴⁰ *Maksudov S., Taubman W. Russian-Soviet Nationality Policy and Foreign Policy: A Historical Overview of the Linkage Between Them / Sergej Maksudov, William Taubman // The Rise of Nations in the Soviet Union. American Foreign Policy & the Disintegration of the USSR / Ed. by M. Mandelbaum*. — New-York: Council on Foreign Relations Press, 1991. — P. 34.
- ⁴¹ *Гомін України*. — Торонто. — 1967. — 13 травня.
- ⁴² *Гомін України*. — Торонто. — 1967. — 26 серпня.
- ⁴³ *La Presse*. — Montréal. — 1967. — Août, 21.
- ⁴⁴ Цит. за: *Волиняк П. Українські дні на Експо-67 / Петро Волиняк // Нові дні. Універсальний ілюстрований місячник*. — Торонто, 1967. — Жовтень. — Ч. 213. — С. 20–21.
- ⁴⁵ *Канадійський фермер*. — Вінніпег. 1967. — 7 січня.
- ⁴⁶ *Рахманний Р. Україна атомного віку...* — С. 396.
- ⁴⁷ *Український тиждень на Експо-67 // Нові дні. Універсальний ілюстрований місячник*. — Торонто. — 1967. — Ч. 212. — Вересень. — С. 29–30.
- ⁴⁸ *Радянська Україна*. — Київ. — 1967. — 22 серпня.
- ⁴⁹ *Канадійський фермер*. — Вінніпег. — 1967. — 4 березня.
- ⁵⁰ Із звіту керівника делегації УРСР на «ЕКСПО-67», заступника Голови Ради Міністрів України П.Т. Тронька ЦК КПУ про її участь в організації і проведенні Всесвітньої виставки у Монреалі // *На скрижальях історії: 3 історії взаємозв'язків урядових структур і громадських кіл України з українсько-канадською громадою в другій половині 1940–1980-ті роки. Зб. док. та матеріалів. Кн. 1. / Редкол. П.Т. Тронько (голова) та ін.* — Київ: Інститут історії України НАН України, 2003. — С. 331–332.
- ⁵¹ *Гомін України*. — Торонто. — 1967. — 2 вересня.
- ⁵² *Рахманний Р. Україна атомного віку...* — С. 401.
- ⁵³ *Le Devoir*. — Montréal. — 1967. — Août, 23.

⁵⁴ Волиняк П. Українські дні на Експо-67 / Петро Волиняк // Нові дні. Універсальний ілюстрований місячник. — Торонто, 1967. — Жовтень. — Ч. 213. — С. 21.

⁵⁵ Там само. — С. 20.

⁵⁶ Из звіту керівника делегації УРСР на «ЕКСПО-67», заступника Голови Ради Міністрів України П.Т. Тронька ЦК КПУ про її участь в організації і проведенні Всесвітньої виставки у Монреалі // На скрижалях історії: З історії взаємозв'язків урядових структур і громадських кіл України з українсько-канадською громадою в другій половині 1940–1980-ті роки. Зб. док. та матеріалів. Кн. 1. / Редкол. П.Т. Тронько (голова) та ін. — Київ: Інститут історії України НАН України, 2003. — С. 332–333.

⁵⁷ Волиняк П. Українське національне свято в Канаді / Петро Волиняк // Нові дні. Універсальний ілюстрований місячник. — Торонто. — 1967. — Ч. 212. — Вересень. — С. 1.

⁵⁸ День України на Монреальській виставці // Ми і світ. — Ніагара Фоллс. — 1967. — Ч. 140. — Вересень–жовтень. — С. 73.

⁵⁹ *Ottawa Citizen*. — Ottawa. — 1967. — June, 28.

⁶⁰ Волиняк П. Українські дні на Експо-67 / Петро Волиняк // Нові дні. Універсальний ілюстрований місячник. — Торонто, 1967. — Жовтень. — Ч. 213. — С. 24.

⁶¹ *Известия*. — Москва. — 1967. — 24 августа.

⁶² *Правда Украины*. — Киев. — 1967. — 22 августа.

⁶³ *Правда Украины*. — Киев. — 1967. — 24 августа.

В статье освещены отдельные аспекты участия УССР во Всемирной выставке достижений науки и культуры 1967 г. в Монреале (Канада). Проанализированы причины отсутствия украинского павильона, что в свою очередь спровоцировало дискуссию вокруг реального политического статуса республики в составе СССР. Одновременно рассмотрены акции канадских украинцев, направленные на привлечение внимания мирового сообщества к нарушению прав человека в УССР, заключению инакомыслящих и проведению политики русификации.

Ключевые слова: *Экспо-67, Квебек, УССР, права человека, федерализм, информационные акции.*

The article deals with some aspects of Ukrainian SSR's participation at the World Exhibition of science and culture achievements (1967) in Montreal. The possible reasons of the lack of the Ukrainian pavilion that sparked debate about the real political status of Republic within the USSR are analyzed. At the same time the actions of Ukrainian Canadians aimed at drawing the attention of the world community to human rights violations in the USSR, imprisonment of dissidents and the policy of Russification are considered

Keywords: *Expo-67, Quebec, USSR, human rights, federalism, information actions.*